

PRZEWODNIK

**Turystyczne
Szlaki Rowerowe**

2005

Wydawca: SKAUT.PL Dariusz Mariusz Zając
26-600 Radom, ul. Żeromskiego 2
tel. 0 601-825-478, biuro@skaut.pl

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszego opracowania nie może być reprodukowana ani przetwarzana w sposób elektroniczny, mechaniczny, fotograficzny i inny oraz nie może być przechowywana w żadnej bazie danych bez pisemnej zgody wydawcy.

Wydawca nie bierze odpowiedzialności za ewentualne wypadki zaistniałe podczas pobytu na opisanych trasach rowerowych.

Copyright by © Dariusz Mariusz Zając

ISBN 83-60126-12-7

Tekst i zdjęcia: Małgorzata Pyrka, Artur Szewczyk,
Dariusz Mariusz Zając,

Na okładce: *Itzanka w okolicach Itży*

Druk: SKAUT.PL, 26-600 Radom, ul. Reja 26
tel./fax (+48) 3 858 858, drukarnia@skaut.pl

SZANOWNI PAŃSTWO!

W roku 1995 gminy Cbotcza, Ciepiałów, Iłża i Kazanów utworzyły Związek Gmin „Nad Iłżanką”. Dzięki wspólnemu działaniu prowadzimy prace w zakresie ochrony środowiska oraz rozwoju naszego regionu.

Z okazji dziesięciolecia istnienia Związku dla wszystkich mieszkańców oraz odwiedzających nas turystów przygotowaliśmy sieć 260 km oznakowanych szlaków rowerowych. Jazda na rowerze to wspaniały sposób na spędzanie czasu wolnego. Pozwala utrzymać kondycję fizyczną i dobre samopoczucie. Korzystając z roweru można dotrzeć do miejsc, do których nie dojedzie żaden samochód. Jednocześnie jest to najbardziej efektywny i ekologiczny sposób poruszania się. Z tych powodów uznaliśmy, że chcąc dbać o nasze środowisko, musimy stworzyć system dróg sprzyjających rowerzystom.

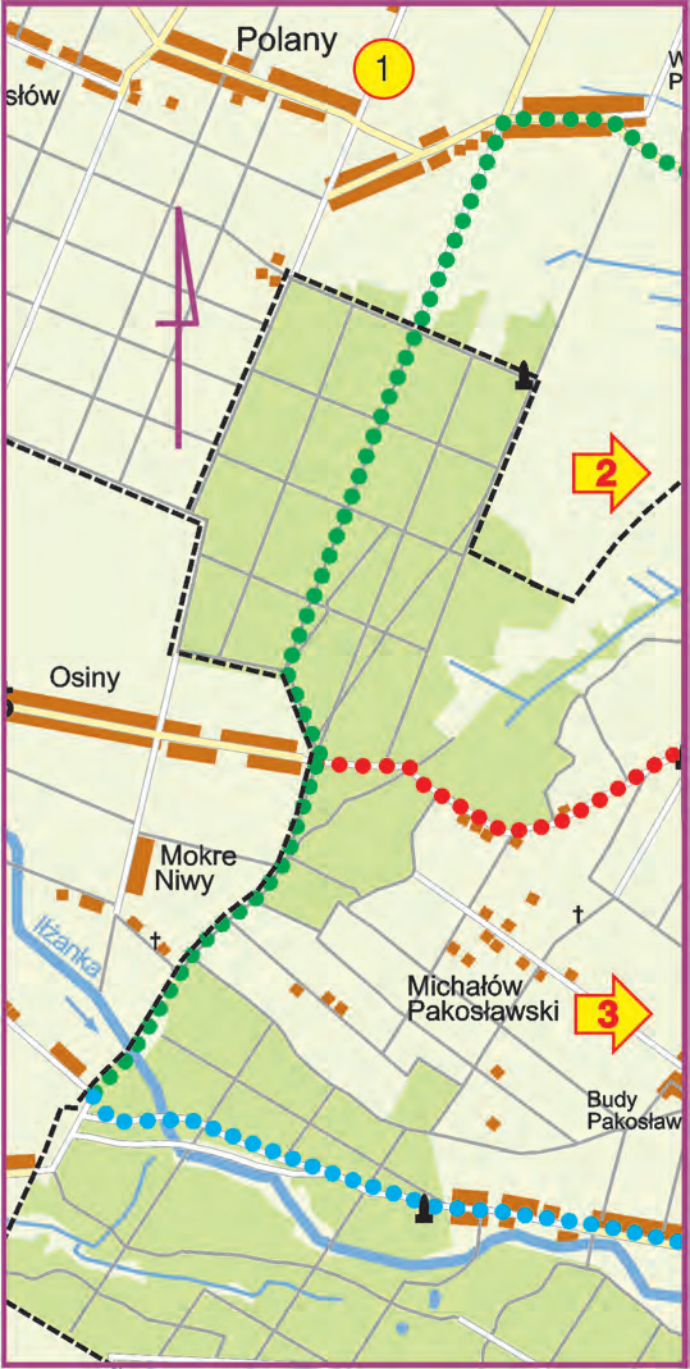
Korzystając z pomocy specjalistów wytyczyliśmy szlaki, które zaprowadzą Państwa do wszystkich ciekawych miejsc w naszych gminach, zapewniając maksymalny poziom bezpieczeństwa.

Bez względu na to czy planujecie krótką rodzinną wycieczkę, czy też zamierzacie odbyć kilkudniową wyprawę rowerową po terenie Związku na pewno znajdziecie coś odpowiedniego dla siebie.

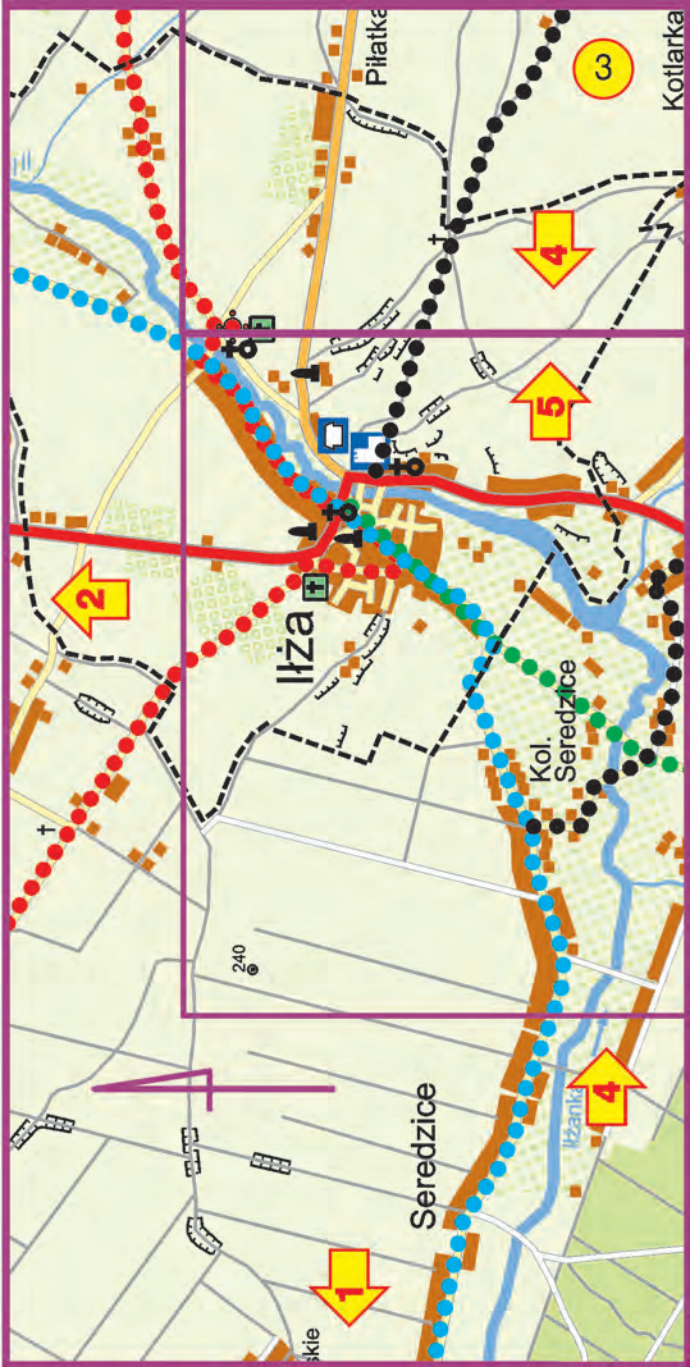
Aby ułatwić przygotowanie się do wyjazdu oddajemy w Państwa ręce ten przewodnik. Zawiera on opis najważniejszych atrakcji każdej z gmin, mapę z naniesionymi szlakami oraz porady dotyczące zasad bezpiecznego poruszania się po drogach.

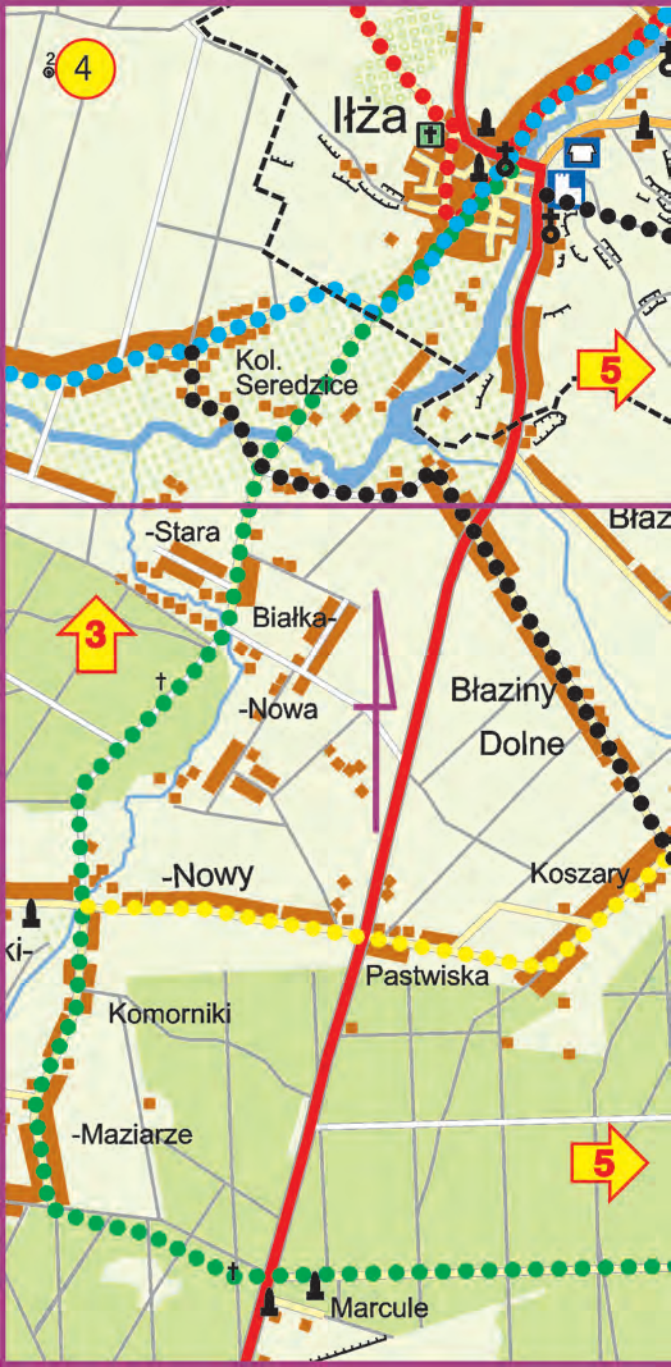
Życzę udanych wycieczek!!!

*Prezes Związku
Artur Szewczyk*

Kol. Kopiec

Osuchów

9

Brzo

Kol. Miechów

Paluch

Dobiec

10

Schabówka

Stara Ruda

Lęg

wa Ruda

Borów

Pieńki
Kazanowskie

Kowalków

Podgrabowa

8

Kol. Ostro

Praga

Cza

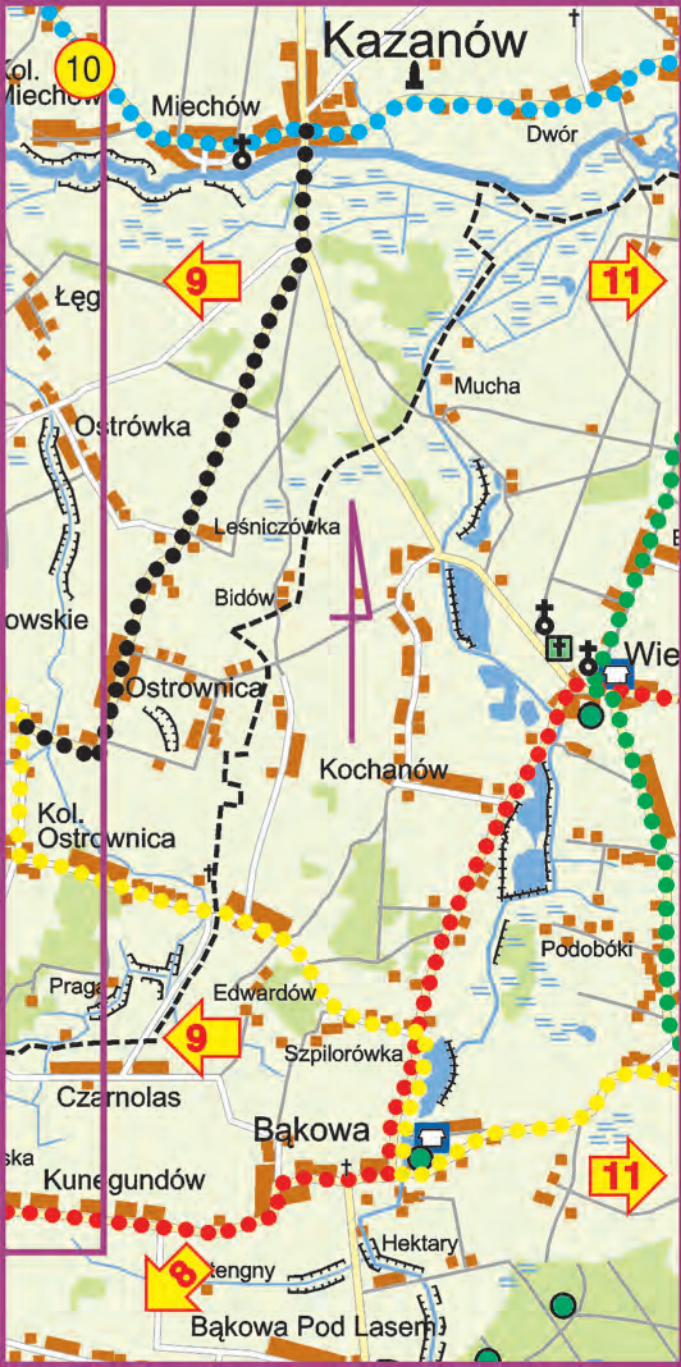
Szymańska

Kune

Olszyny

Podgórze

10

13

12

14

Siekierka
Nowa

Siekierka
Stara

Działki

Zarowie

Potoki

Tymienica-
Stara

-Nowa

-Krótka

Niemyców

Kol. Kija

Kija

Gustawów

Kresy

Ilzanka

Chotcz
Józef

legenda mapy

granica gminy

droga krajowa

droga powiatowa

droga asfaltowa

droga gruntowa

szlak rowerowy

rzeka, kanał

las

sad

łąka

rezerwat

zabudowania

wysokość

cmentarz

kościół, kaplica lub krzyż

pomnik

zamek, dwór

synagoga

park zabytkowy
lub pomnik przyrody

grodzisko

GMINA CHOTCZA

Gmina Chotcza jest najbardziej na wschód wysuniętą częścią Związku Gmin „Nad Ilżanką”. Pod względem administracyjnym należy do powiatu lipskiego. Zajmuje 8882 ha, co przy 2800 mieszkańcach daje gęstość zaludnienia czterokrotnie niższą od średniej krajowej. Większość ludzi prowadzi tradycyjne gospodarstwa rolne. Dzięki tym dwóm czynnikom gmina może pochwalić się czystym środowiskiem. Oferuje rozległe, nieurbanizowane przestrzenie, które urozmaicają Wisła oraz wpadające do niej Ilżanka i Zwolenka.

W związku z tym, że przez wiele wieków jedynymi osobami, które potrafiły pisać, byli duchowni, to właśnie dzięki prowadzonym przez nich księgom, dowiadujemy się o początkach współczesnych miejscowości. Tak też jest z **Chotczą**. Wiadomo, że już przed rokiem 1326 istniała tu parafia, do której należało nawet dość odległe Sienno. Osada musiała więc zostać założona w XIII lub na początku XIV w. Stała się gniazdem rodzinnym Choteckich herbu Nabram. Pierwszym znanym z imienia właścicielem wsi był Jan z Chotczy. Wymieniają go kroniki z lat 1405-1427. Po nim osada należała między innymi do matki poety z Czarnolasu – Jana Kochanowskiego, a potem do: Lubomirskich, Trzczańskich, Sołtyków i Rutkowskich. Córka Szymona Rutkowskiego i Marianny z Mierosławskich wyszła w 1825 r. za mąż za Ignacego Prądyńskiego, bohatera wojen napoleońskich i szefa sztabu wojsk polskich w czasie powstania listopadowego. Był on projektantem Kanału Augustowskiego łączącego Biebrzę z Niemnem. Jedyna córka Prądyńskich – Helena, została pochowana na choteckim cmentarzu. Jej grób istniał jeszcze na początku XX w.

Mieszkańcy Chotczy zajmowali się przede wszystkim uprawą roli, a w związku z bliskością Wisły część z nich trudniła się także flisactwem. Poza tym znani byli z prowadzenia doskonałych sądów śliwowych.

Z zebranych owoców pędzili śliwowicę, którą sprzedawali na zamek solecki i radomski (Cz. Zwolski).

Niewiele wiadomo na temat wydarzeń histo-

rycznych na terenie gminy Chotcza w kolejnych wiekach. We wrześniu 1831 r. odbyła się tu jedna z dużych bitew powstania listopadowego. Ponad 5000 żołnierzy dowodzonych przez generała S. Różyckiego pokonało rosyjski korpus generała T. Rydygiera.

Znaczny wpływ na okoliczne wioski miał okres II wojny światowej. Tutaj bowiem Armia Czerwona stworzyła sobie przyczółek do ataków na hitlerowców. Pierwszą bitwę stoczono z Niemcami w czerwcu 1942 r. koło Gniazdkowa. W wyniku działań wojennych całkowicie zniszczone zostały Tymieni-ca, Niemiryczów, Siekierka Stara i część Siekierki Nowej. Przetrwwały: Browarka, Karolów, Wysocin i Zajączków. Ważnym wydarzeniem było przebicie się przez tutejszy front połączonych oddziałów Armii Krajowej i Batalionu Chłopskiego „Ośki”. Miało to miejsce w nocy z 28 na 29 października 1944 r.

Po odzyskaniu niepodległości zaczęła się odbudowa wsi i tworzenie nowej infrastruktury. Na szczęście nie doszło do realizacji planowanej na terenie gminy budowy elektrowni atomowej (Cz. Zwolski). Przy technologiach, które wówczas proponowano mogłaby ona mieć destrukcyjny wpływ na środowisko.

W Chotczy Dolnej znajduje się najstarszy budynek na terenie gminy – murowana kaplica z połowy XVIII w. Stoi ona najprawdopodobniej na miejscu pierwszej choteckiej świątyni, która istniała już w 1440 r. W związku z tym, że była to budowla drewniana, wielokrotnie niszczyły ją pożary. Jeden z nich dokonał spustoszeń w 1743 r. Na pogorzelisku miał początkowo stanąć tylko krzyż. Ówczesny dzierżawca wsi – Kazimierz Wysocki stolnik czerwonoogródzki i chorąży pancerny księcia Franciszka Lubomirskiego, wystarał się jednak u biskupa Andrzeja Załuskiego o pozwolenie na budowę kaplicy pw. Trójcy Świętej i Aniołów Stróżów. Później Wysocki stał się jej głównym fundatorem. Po zakończeniu budowy w 1754 r. świątynię wyposażono w średniowieczną chrzcielnicę, którą zamówił wiele lat wcześniej jeden z pierwszych właścicieli wsi –

Paweł Chotecki. Dębowe drzwi z okuciami ufundował Marcin Lubomirski, poseł sandomierski i krakowski. Zapewne z tym kościołem związana jest legenda o Marii Krasuckiej, którą mieszkańcy wsi czcili jak świętą. Jej postać to nie tylko chotecka legenda, gdyż wspomina się o niej w dwóch opisach żywotów świętych i błogosławionych. Po raz kolejny kościół w Chotczy spłonął w 1906 r. Do kaplicy dobudowano wtedy barak, w którym odbywały się nabożeństwa. Budowę nowej świątyni rozpoczęto w 1911 r. Wystawione już mury zostały uszkodzone w czasie I wojny światowej. Do podobnych zniszczeń doprowadziły walki z okresu II wojny światowej. Prace remontowe budowli prowadzono w latach 1974-1976. Na pamiątkę walk jakie przetrwały mury świątyni pozostawiono w nich ślady po pociskach.

Pasjonaci historii powinni odwiedzić cmentarz parafii rzymsko-katolickiej w Chotczy Dolnej. Został on założony w 2 połowie XVIII w. Zachowało się na nim kilka ciekawych nagrobków. Unikatowym typem pomnika jest żelazna kolumna z 1871 r. upamiętniająca Henryka Rakowskiego. Warto na chwilę zatrzymać się przy zbiorowej mogile partyzantów poległych 28 października 1944 r. oraz przy grobie zamordowanej przez Niemców za ukrywanie rannego żołnierza rodziny Turbiarzów. Pomniki

poświęcone poległym w czasie wojny znajdują się także w Chotczy Górnej, Józefowie (przy szkole) oraz w Gniazdkowie.

Za bohaterskie czyny Chotcza została odznaczona Krzyżem Grunwaldu II klasy.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy odkryto w pobliżu dzisiejszego **Gniazdkowa**. Już w XII w. n.4a prawym brzegu rzeki Zwolenki istniała osada. Pozostałe po niej grodzisko ma średnicę około 20 m. Jego wysokość sięga 3 m. Zachowały się także ślady po fosie. Dodatkowym zabezpieczeniem przed nieprzyjaciółmi była palisada oraz wieża obronna. Nie uchroniły one mieszkańców przed najazdem z XIV w., kiedy cały gród został spalony. Ludzie, którzy przeżyli nigdy już nie doprowadzili go do dawnej świetności. Możliwe że

związane było to z rozwojem osadnictwa w dobrach rodziny Choteckich herbu Nabram. Na początku XV w. Gniazdków należał do Dzierśława później do Jakuba, Stanisława i Mikołaja Choteckich. Na początku XVI w. właścicielem był Jan. W 1590 r. bracia Choteccy zastawili wieś Glinśkiemu. W 1662 r. jej część przeszła na rzecz Jerzego Stanisława Lubomirskiego, a reszta znalazła się w rękach Kochanowskich. Pod koniec XVIII w. wieś należała do Mikołaja Piaskowskiego.

W pobliżu Gniazdkowa znajduje się pomnik poświęcony walczącym w czasie II wojny światowej.

Miejscowość **Tymienica**, położna w północno-zachodniej części gminy, powstała w XVI w. Jej nazwa pochodzi od pierwszych właścicieli – Tymińskich. Później osada należała do: Chodakowskich, Korycińskich, Witowskich, Wielopolskich, Polanowskich, Korwickich, Trzcińskich, Mężeńskich i Stradomskich.

Kościół w Tymienicy istniał już w 1791 r. Miał kształt zbliżony do świątyni Sybilli. Fundusze na utrzymanie kaplicy pochodziły wtedy głównie od ówczesnego właściciela wsi – Antoniego Suchodolskiego. W 1907 r. mieszkańcy Tymienicy

zakupili ziemię i zgromadzili pieniądze, które przekazali na utrzymanie u siebie księdza. Budowę nowego kościoła rozpoczął ksiądz S. Kanapik. Wbrew woli mieszkańców zebrał starą świątynię. Nowy kościół pw. św. Tekli ukończono za czasów kolejnego proboszcza. Przed II wojną światową dobudowano chór. Kościół w Tymienicy od 1944 r. do 15 stycznia 1945 r. był częścią obozu przeznaczzonego

dla jeńców budujących okopy. Urządzono w nim magazyn. Znaczna część budynku została zniszczona. Po wojnie odbudowę zajął się ksiądz Bolesław Fochtman. Jemu także udało się odzyskać dla parafii budynek plebanii, przez dłuższy czas służący jako posterunek policji.

Zachowała się kolumna wystawiona w 1701 r. dla Aleksandra i Barbary Stradomskich. Na jej postumencie znajdują się dwa herby: Nieczuja i Prus. Na kapitelu umieszczono figurę Matki Boskiej z Dzieciątkiem na lewej ręce.

Największą atrakcją gminy Chotcza jest środowisko. Krajobraz kulturowy ukształtowany został przez niewielką liczbę wsi, brak miast i tradycyjne rolnictwo. A wszystko to oparte o lekko pofalowaną nizinę i doliny rzeczne.

Liczne wzniesienia powstały po ustąpieniu ostatniego lodowca. Należą do nich paraboliczne wydmy z okolic Białobrzegów, Baranowa, Gustawowa, Niemiryczowa i Tymienicy. Niektóre z nich dochodzą do 18 m wysokości i 200 m długości. Stroną wypukłą zwrócone są ku wschodowi. W pobliżu wsi Zajączków widoczna jest wychodnia margli z okresu kredy. Na pozostałych obszarach o podłożu kredowym występują zjawiska krasowe. Ich przykładem są zapadliska o owalnym kształcie i średnicy dochodzącej do kilkunastu metrów zlokalizowane w pobliżu Tymienicy i Zajączkowa.

Krajobraz urozmaicają doliny rzeczne. Najbardziej rozległa jest dolina Wisły, wyznaczająca wschodnią granicę gminy. Szerokość rzeki

waha się tu od 200 do 800 metrów. Dzięki temu że Wisła nie została uregulowana, stanowi ostoję wielu gatunków ptaków. Dla części z nich jest to miejsce gniazdowania, dla innych – obszar żerowania, który odwiedzają w czasie corocznych przelotów. Szczególnie dogodne dla ich potrzeb są łachy i wsypy Wiślane, których na tym odcinku nie brakuje.

Unikatowe pod względem różnorodności biotycznej są okolice rezerwatu Borowiec (w gminie Przyłęk), który wraz z otuliną stanowi część Obszaru Chronionego Krajobrazu „Dolina rzeki Zwolenki”. Chroni on wodno-błotno-torfowiskowe siedliska doliny rzeki Zwolenki z charakterystycznymi dla nich zespołami roślin i zwierząt. Do najcenniejszych należy największa w Polsce środkowej populacja żółwia błotnego.

Żółw błotny (*Emys orbicularis*) jest zwierzęciem niewielkim. Jego ciało osiąga 20 cm długości i jest przykryte pancerzem. Silne i dobrze umięśnione kończyny opatrzone są palcami zakończonymi długimi i ostrymi pazurami. Palce ma spięte błoną pławną. W obliczu zagrożenia żółw może cały ukryć się pod pancerzem, który ma ochronne ubarwienie. Żółw błotnyjada larwy, ryby, traszki, ślimaki i żaby. Poluje głównie w nocy. Ukrywa się w niewidocznych miejscach i czeka na szyb-

sze od niego ofiary. Gdy zbliżą się na odpowiednią odległość atakuje je, błyskawicznie wysuwając głowę, jednocześnie nie ruszając się z miejsca. Kiedy temperatura wody spada do 5°C żółw schowany w pancerzu zapada w sen zimowy. W naszych warunkach przesypia prawie 7 miesięcy. Osobniki tego gatunku żyją do 120 lat. Należy pamiętać, że żółw błotny jest objęty ścisłą ochroną gatunkową (Dz. U. 1935, nr 80, poz. 498 i Dz. U. 1984, nr 2, poz. 11), a także podlega Konwencji Berneńskiej i Ramsarskiej.

Na terenie gminy Chotcza lasy zajmują 1620 ha, czyli około 18% powierzchni. Większe kompleksy zachowały się w okolicach wsi Kijanka, Baranów, koło Gustawowa i Gniazdkowa. Dominuje w nich sosna. Na często zalewanych terasach Iłżanki na południu, na brzegach Wisły na wschodzie i Zwolenki

na północy rosną łęgi jesionowo-olszowe.

W przyszłości udział terenów zadrzewionych wzrośnie dzięki nasadzeniom w rejonach o glebach zbyt słabych dla rolnictwa. Pod wodami płynącymi i stojącymi znajduje się 360 ha.

Gmina Chotcza to nie odkryty jeszcze raj dla wielbicieli spokoju, tradycji i przyrody.

GMINA CIEPIELÓW

Gmina Ciepiałów jest rolniczą krainą rozciągającą się nad rzeką Hżanką. Należy do założycieli Związku Gmin „Nad Hżanką”.

Największą miejscowością jest **Ciepiałów**. Małomiasteczkowa zabudowa skupiona jest wokół dużego, prostokątnego rynku. Z naroży wychodzą prostopadłe ulice. Świadczy to o miejskim, średniowiecznym rodowodzie. Niewielka osada istniała w tym miejscu już w XIII w. Jej pierwszym dziedzicem jakiego znamy z imienia był Pietucha. Po nim władzę przejął Jakub. Około 1520 r. właścicielem okolicznych dóbr stał się Stanisław Kazanowski herbu Grzymała. Jego rodową posiadłość jak wskazuje nazwisko był Kazanów, ale Stanisław większość czasu spędzał na dworze królewskim. W roku 1548 jego potomek – Marcin Kazanowski otrzymał od króla Zygmunta Augusta pozwolenie na założenie miasta na gruntach wsi Ciepiałów i Gardzienice. Od swojego herbu nazwał je Grzymałowem. Nazwa nie przyjęła się, a miasto zwano Ciepiałowem. Z czasem dla odróżnienia, pierwotnej wieś Ciepiałów, nadano miano Starego Ciepiałowa. Nowo założone miasto otrzymało charakterystyczny układ urbanistyczny, który bez większych zmian przetrwał do dziś. W 2 połowie XVII w. zaczęła działać tu gmina żydowska. Zaznaczyła swoją obecność poprzez budowę synagogi, chederu (szkoły), mykwy (łaźni) i kirkutu (cmentarza). Mimo przywilejów potwierdzanych przez kolejnych władców miasto nie rozwijało się najlepiej. Spowodowane było to zapewne niedopatrzzeniami dzierżawców, którzy zarządzali dobrami pod nieobecność Kazanowskich. W połowie XVII w. Ciepiałów należał do Mikołaja Głogowskiego,

a po nim – do rodziny Piaseckich. Na początku XVIII w. majątek przejęli Sanguszkowie. W 1657 r. zabudowania miejskie zostały spalone przez wojska Rakoczego. W wyniku walk, głodu i epidemii miasto podupadło. Dopiero w XVIII w., gdy Sanguszkowie zdecydowali się wybudować tu swój dwór, nastąpiło pewne ożywienie. W 1837 r. działała w Ciepeliowie papiernia J. Rottera. Później miasto należało do Polanowskich i Karczewskich.

Po wybuchu powstania styczniowego w 1863 r. wokół Ciepeliowa działały polskie oddziały. 29 marca tego roku do miasta wkroczył wraz z powstańcami Dionizy Czachowski. W czasie swoich walk jeszcze dwukrotnie przechodził przez miejscowość. Na 17 maja 1863 r. wezwał mieszkańców z okolicznych wsi do tutejszego kościoła. Tam, po uroczystej mszy, odczytano dekret władz powstania informujący o przyjęciu przez nie nazwy „Rząd Narodowy”. W wyniku zmian prawnych jakie zaszły po upadku powstania, Ciepeliów przestał być miastem prywatnym, a w 1869 r. odebrano mu prawa miejskie. W drugiej połowie XIX w. przez krótki czas dobra ciepielowskie należały do Frankelsztejna, który odsprzedał je Ludwikowi Czarneckiemu. Ten prowadził bardzo wystawny tryb życia, a jego dom znany był z organizacji świetnych spotkań towarzyskich. W 1889 r. dwór spłonął.

W czasie I wojny światowej pierwsze oddziały żołnierzy pojawiły się w okolicy w sierpniu 1914 roku. We wrześniu w pobliżu Ciepeliowa i Lipska toczyły się walki pomiędzy wojskami rosyjskimi i niemiecko-austriackimi. Rosjanie wycofali się w lipcu 1915 r.

Po odzyskaniu niepodległości Ciepeliów należał do powiatu iłżeckiego, który miał siedzibę w dzisiejszych Starachowicach.

Ważną osobą dla Ciepeliowa był dr Marian Papuziński. Z jego inicjatywy rozpoczęto starania o powstanie ośrodka zdrowia. Z pieniędzy, które udało mu się zebrać wystawiono pierw-

szy w okolicy przystanek autobusowy. To dzięki niemu na rynku zamiast błotnistego parkingu mamy park.

Mieszkańcy Ciepeliowa trudnili się rzemiosłem i rolnictwem. Pra-

wie cały handel skupiali w swoich rękach Żydzi. Oni też zajmowali większość domów przy rynku, w których prowadzili swoją działalność. W 1939 r. Żydzi stanowili 34% miesz-

kańców Ciepielowa. Wszystko to zmieniło się w ciągu następnych 6 lat. Niemcy weszli do Ciepielowa 8 września 1939 r., zabijając kilkunastu mieszkańców. Żydów zamknięto w getcie. Tych którzy przeżyli do 1942 r. przewieziono do Tarłowa, skąd trafili do obozów w Oświęcimiu i Majdanku. 6 grudnia oddział SS pod dowództwem Biernera zamordował kilkudziesięciu rolników za ukrywanie Żydów w Ciepeliowie Starym i Rekówce. Następnego dnia dokonano mordu na rodzinach Wojewódków i Wdowiaków oskarżonych o działalność partyzancką.

Mieszkańców Ciepielowa zmuszano do prac na rzecz hitlerowców. Terroryzowani i żyjący w ciągłym strachu rozpoczęli działalność partyzancką. Komendantem był Wiktor Łukasik pseudonim „Sosna”. W 1940 r. zaczęła się tworzyć Straż Chłopska „Chłostrą”, przekształcona później w Bataliony Chłopskie. 10 maja 1940 r. Jan Sońta „Ośka” został komendantem szybko rozrastającego się oddziału, który nazywano Partyzanckim Zgrupowaniem BCh „Ośka”. Do końca wojny walczył on w okolicach Ciepielowa. Obecnie przy rynku ciepielowskim stoi pomnik upamiętniający „Oskę” i jego oddział.

Dziś Ciepeliów to nie tylko niewielkie domy wkoło rynku. W drugiej połowie XX w. wybudowano bloki wielorodzinne. Powstała sieć wodociągowa i kanalizacyjna. Zbudowano biologiczną oczyszczalnię ścieków. Dla tutejszej drużyny piłki nożnej „LKS Video Ciepeliów” zmodernizowano boisko. Dzięki statusowi siedziby gminy Ciepeliów stał się centrum administracyjno-gospodarczym.

Najcenniejszym zabytkiem Ciepielowa jest kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Jego budowę rozpoczęto z inicjatywy ówczesnego proboszcza Ludwika Barskiego w 1921 r. Projekt wykonał architekt Stefan Wąs. Budowa trwała do 1939 r., ale na konsekrację świątynia musiała czekać aż do roku 1969. Będąc przy kościele warto zwrócić uwagę na budynek plebanii pochodzący z 1901 r.

W niewielkiej odległości od wschodniej pierzei rynku

ciepielowskiego znajduje się budynek dawnej synagogi. Jest to właściwie jedyny zachowany ślad po licznej społeczności żydowskiej, jaka zamieszkiwała miasto. Murowany

dom modlitwy powstał w XIX w. Zaprojektował go Lucjan Mierzejewski. 9 lipca 1915 r. synagogę zniszczył pożar. Po zakończeniu I wojny światowej jej remont współfinansowały ówczesne władze. Przetrwała II wojnę, ale nie zachowało się wyposażenie. Obecnie popada w ruinę.

Na południe od Ciepielowa, przy drodze prowadzącej do Lipska, znajduje się miejscowość **Dąbrowa**. Powstała ona na gruntach dawnego folwarku. Do tragicznego wydarzenia doszło w niej na początku września 1939 r. W nocy z 7 na 8 września dotarł tu oddział żołnierzy polskich. Zaraz za nimi pojawił się podjazd Warszawskiej Brygady Pancerno-Motorowej płk Stanisława Roweckiego. Dowodził nim rotmistrz Leon Podreza. W kompleksie leśnym położonym pomiędzy Dąbrową, Strugą i Anusinem spotkali się z 600 osobowym oddziałem piechoty złożonym z wojsk rozbitych pod Częstochową (74 pułku piechoty z Lublińca). Ich dowódcą był mjr Józef Pelc. Żołnierze liczyli na odpoczynek, ale już następnego dnia zbliżyły się do nich wojska niemieckie. Las, w którym się ukryli, został zaatakowany przez 15 pułk płk Wessela należący do 29 Dywizji Zmotoryzowanej Wehrmachtu. Początkowo hitlerowcy nie mogli złamać oporu Polaków. Kiedy jednak po stronie polskiej skończyła się amunicja, a większość oficerów poległa, żołnierze nie mieli innego wyjścia niż poddanie się. Niemcy wzięli ich do niewoli i rozkazali pozdejmować wszelkie oznaki przynależności do wojska polskiego. Wtedy z rozkazu pułkownika Wessela rozstrzelano ich jako partyzantów. Zginęło około 300 polskich wojskowych. Był to pierwszy w historii II wojny światowej, bezprecedensowy mord na żołnierzach polskich dokonany, co należy podkreślić, przez regularne wojsko niemieckiego Wehrmachtu. Była to największa zbrodnia jaką popełnili na jeńcach wojennych żołnierze niemieccy w czasie całej kampanii wrześniowej. Przypomina o niej miejsce pamięci narodowej z grobami żołnierzy polskich, pomni-

kiem i kaplicą polową. Rokrocznie w drugą niedzielę września odbywają się tu uroczystości patriotyczne. W pobliskim lesie znajduje się także mogiła majora Józefa Pelca, a obok niej grób majora lekarza Józefa Cesarza.

Drugą pod względem liczby mieszkańców miejscowością w gminie jest **Wielgie**. Powstało ono w XIII w. Na przełomie XIV i XV w. przeszło w ręce rodziny Oleśnickich. W 1414 r. ówczesny dziedzic Zbigniew Oleśnicki ufundował pierwszy, drewniany kościół. W XVI w. wieś Wielgie, jako zastaw pod niespłaconą pożyczką, przeszła w ręce Anny Kochanowskiej, matki poety Jana Kochanowskiego. Od 1662 r. należała do Mikołaja Głogowskiego, który cztery lata później został kasztelanem radomskim. Uposażył on nowo wybudowany kościół. Zapoczątkował także powstanie przy nim bractwa religijnego Najświętszej Marii Panny Szkaplerznej. W XVI lub XVII w. wybudowano we wsi drugi kościół. Pod koniec XVII w. właścicielami Wielgiego zostali Karczewscy herbu Jasieńczyk. Do znacznego rozwoju folwarku przyczynił się Feliks Karczewski. Był on człowiekiem bardzo postępowym. Prowadził nowoczesną gospodarkę rolną. Starał się o jak najlepsze wykształcenie dla swoich synów. Rozpoczęli oni naukę w domu pod okiem Adolfa Dygasińskiego. Wkrótce dołączył do nich bratanek Feliksa, przyszły malarz – Jacek Malczewski. Dygasiński sprawował opiekę nad chłopcami nawet wtedy, gdy byli już w gimnazjum w Krakowie. Jego silna osobowość wywarła na nich znaczący wpływ. Po śmierci ojca majątek w Wielgiem przejął najstarszy syn – Kazimierz. Prowadził on gospodarkę wraz z żoną Wandą z domu Rutkowską. Brat Kazimierza choć mieszkał w Szwajcarii, nie zapomniał o rodzinnych stronach. Utrwalił je w powieści *W Wielgiem*, która uznawana jest za pierwowzór *Chłopów* Władysława Reymonta. Krajobrazy z okolic Wielgiego można odnaleźć w obrazach Jacka Malczewskiego. Dwór Karczewskich nie przetrwał do naszych czasów. Zachowały się natomiast mocno już zniszczone fragmenty ptaszarni i suszarni chmielu. Znacznie lepiej prezentuje się park podworski z aleją kasztanowców. Rośnie w nim także

ponad 300-letni dąb szypułkowy, będący pomnikiem przyrody. W pobliskim lesku przetrwały groby trzech żołnierzy rosyjskich z czasów I wojny światowej.

We wsi znajdują się dwa kościoły. Pierwszy z nich pw. Bożego Ciała wystawiony został w latach 1990-1993 w miejscu zabytkowego, modrzewiowego, który rozebrano z polecenia ówczesnego proboszcza. Wnętrze zdobią trzy zabytkowe ołtarze przeniesione z poprzedniej świątyni. Ołtarz główny jest wyrzeźbiony w drewnie lipowym i pochodzi z XIX w. W jego centralnej części znajduje się obraz olejny.

Drugi kościół, pw. św. Wojciecha, znajduje się na cmentarzu w północnej części wsi. Został zbudowany z cegły *palcówki*. Według legendy powstał z fundacji dziedzica Kietlic, gdyż ten po kłótni z właścicielem Wielkiego miał zakaz odwiedza-

nia istniejącego kościółka modrzewiowego. Według Jana Szaniawskiego (1721 r.) fundatorami byli natomiast Mikołaj Oleśnicki i Jan Zawisza. Do 1820 r. przy kościele chowano zmar-

łych. Na przykościelnym cmentarzu znajduje się wiele zabytkowych nagrobków. Jeden z nich należy do Kazimierza Karczewskiego. Ciekawy jest również pomnik Marii z Nowosielskich Wielogłowskiej.

W miejscowości **Łaziska** znajduje się budynek dawnego dworu ziemiańskiego. Po zakończeniu II wojny światowej zorganizowano w nim szkołę. Z czasem pomieszczenia stały się za małe dla uczniów i budynek znacznie rozbudowano. Do dziś szkoła otoczona jest zabytkowym parkiem, który pochodzi z XIX wieku. Pomnikiem przyrody jest prowadząca do niego modrzewiowa aleja.

Pamiętka po dawnych właścicielach zachowała się także w **Bąkowej**. Stoi tam murowany dworek, w którym obecnie mieści się filia biblioteki gminnej. Za budynkiem znajduje się zabytkowy park. Dominuje w nim drzewostan klonowo-lipowy, ale największe rozmiary osiągają pomnikowe dęby.

GMINA IŁŻA

Gmina Iłża to najbardziej na zachód wysunięta część Związku Gmin „Nad Iłżanką”. Jej tereny zamieszkiwane były od czasów prehistorycznych o czym świadczą wyniki licznych badań archeologicznych. Najstarsze z odkrytych śladów człowieka pochodzą z mezolitu. W XI w. południowa część dzisiejszej gminy Iłża przeszła na własność biskupów krakowskich. Na swoją siedzibę w tutejszych dobrach wybrali Iłżę. W wieku XIV i XV klucz iłżecki stanowił samodzielną jednostkę gospodarczą. Jego rozwój następował dzięki powstaniu, pierwszych w dobrach biskupich, ośrodków kuźniczych. Większość mieszkańców żyła jednak z rolnictwa. Z czasem rozwinęło się słynne garncarstwo, którego produkty znane były w całym królestwie. W XVI w. biskupi lokowali Nowe Miasto, które w 1645 r. zaliczane było do największych w województwie sandomierskim. W drugiej połowie wieku XVII rozpoczął się jego upadek. Przyczyniły się do tego najazdy Szwedów, przemasze wojsk polskich oraz oddziałów Rakoczego. Nieznaczna poprawa koniunktury miała miejsce pod koniec XVIII w. 27 lipca 1789 r. nastąpiło zajęcie dóbr biskupstwa krakowskiego na rzecz skarbu państwa. Iłża stała się wtedy tzw. miastem narodowym. Jej stan był nienajlepszy.

Brakowało ludzi umiających pisać i czytać. W 1795 r. Iłża znalazła się na terenie zaboru austriackiego. Potem weszła w skład Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego. Mieszkańcy miasta brali czynny udział w walkach o odzyskanie niepodległości. Najważniejszą bitwą powstania listopadowego na tym terenie była potyczka wojsk polskich z rosyjskimi z 8 sierpnia 1831 r. Dowódcą był płk Karol Różycki. Bitwa zakończona została sukcesem Polaków. W czasie powstania styczniowego w mieście działał szpital dla powstańców. Dnia 17 stycznia 1864 r. miała miejsce bitwa wojsk rosyjskich z oddziałem płk. Karola Kality „Rębajły”. W 1869 r. w wyniku ukazu carskiego Iłży odebrane zostały prawa miejskie. Miejscowość została całkowicie zniszczona w czasie I wojny światowej. Po odzyskaniu niepodległości ponownie (w roku 1924)

otrzymała prawa miejskie. Rozwój z okresu międzywojennego został przerwany przez kampanię wojskową z 1939 r. W okolicach Iłży odbyła się jedna z większych bitew polskiego września. 16 stycznia 1945 r. do miasta wkroczyły wojska I Frontu Białoruskiego. Iłży nie udało się odzyskać dawnego znaczenia, gdyż rozwijała się w cieniu nowego ośrodka przemysłowego, jakim stały się Starachowice.

Bogata historia miasta zadecydowała o tym, że znajdują się tu liczne zabytki, a losy ludzi, którzy w różnych okresach walczyli o jego wolność, upamiętnione są na pomnikach.

Na ul. Staromiejskiej przy starym cmentarzu wznosi się Kopiec Tatarski. Według podań spoczywają w nim prochy tych, którzy zginęli podczas najazdu tatarskiego z XIII w. W rzeczywistości jest to grodzisko, które funkcjonowało od XI do XIII w. i stało się załóżkiem dzisiejszego miasta. Obok niego powstał pierwszy kościół pw. Matki Boskiej Śnieżnej. Z czasem na miejscu drewnianego wybudowano murowany. W roku 1820 kościół popadł w ruinę. Obecnie jest zamknięty. Znajduje się przy nim nieczynny cmentarz. Kiedy wały grodziska nie były już w stanie ochronić mieszkańców przed atakami wrogów, powstała budowla obronna na pobliskim wzgórzu. Gdy i ona legła w gruzach, właściciel tych terenów, biskup krakowski Jan Grot, zadecydował o budowie zamku murowanego. Wzniesiono go z kamienia łamanego wzmocnionego na narożach ciosami. W połowie XIV w. budowla składała się z cylindrycznej wieży (stołp) i murów obwodowych z bramą od strony zachodniej. Rozbudowę i modernizację zamku przeprowadzali kolejni dygnitarze kościelni. Podczas renowacji w stylu renesansowym wykonanej na polecenie biskupa Filipa Padniewskiego powstała większość

budowli przylegających do murów obwodowych oraz otaczających dziedziniec wewnętrzny. Wokół podzamcza wzniesiono fortyfikacje bastionowe. Część mieszkalna została powiększona w 1618 r. przez biskupa Marcina Szyszkowskiego. Poważne zniszczenia zamku powstały w wyniku walk z okresu potopu szwedzkiego, ale biskupi starali się je naprawić. Budowla nie odzyskała jednak

swojej świetności i ostatni mieszkańcy opuścili ją w roku 1759. Dziewiętnaście lat później stała się własnością skarbu państwa i ulegała dalszej dewastacji. Dziś zamek znajduje się pod dobrą opieką. Prowadzone są badania i renowacje. W 1998 r. dla zwiedzających udostępniona została wieża z tarasem widokowym.

U stóp średniowiecznej warowni rozwinęła się osada. W czasie jej lokacji w XIV w. powstał drewniany kościół pw. Najświętszej Marii Panny. W latach 1624-1634 zbudowano świątynię murowaną, która uległa poważnym zniszczeniom podczas pożaru miasta w 1740 r. Kościół zbudowany jest z kamienia łamanego i otynkowany. Ma trójnawowy, bazylikowy korpus i półkoliste prezbiterium. W 1629 r. dobudowano do niego renesansową kaplicę Św. Krzyża. Całość budowli z wyjątkiem kaplicy objęto szkarpami. Wczesnobarokowy ołtarz główny pochodzi również z 1629 r. Cennym elementem wyposażenia jest obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Marii z początku XIX w. Posiada on srebrną sukienkę datowaną na wiek XVIII. Ołtarze boczne, ambona i chór są późnobarokowe. Rokokowy prospekt organowy pochodzi z połowy XVIII w. W prezbiterium znajdują się cztero i ośmioosobowe stalle. Kościół do dziś otoczony jest murem z XVIII w., w którym umieszczone są stacje drogi krzyżowej. Przylegają do niego zabudowania parafialne z XVII w.

Znacznie bliżej wzgórza zamkowego stoi kościół pw. Św. Ducha. Ufundowany został w 1448 r. przez biskupa Zbigniewa Oleśnickiego. Obecnie kościół jest nieczynny.

Obok niego zachował się budynek szpitala, czyli przytułku. W 1448 r. erygował go biskup Zbigniew z Oleśnicy. Jako budowla murowana został wzniesiony w 1754 r. dzięki fundacji Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego herbu Junosza. Warunkiem pobytu w przytułku było podporządkowanie się

wszelkim nakazom religijnym oraz niewykonywanie pracy zarobkowej. Regulamin szpitala przewidywał m.in. codzienną spowiedź. Jeżeli osoba nie odbyła jej przez trzy kolejne dni, była wydalana. Od roku 1971 w budynku mieści się Muzeum Regionalne w Iłży.

Pamiętką po tradycjach garncarskich miasta, poza eksponatami zgromadzonymi w muzeum, jest piec garncarski z 1840 r. Najcenniejszym jego elementem jest wapienna obudowa, jedyna tego typu zachowana na terenie kraju. Miała ona osłaniać okoliczne zabudowania przed zaprószeniem ognia.

Z tradycjami ceramicznymi Iłży wiąże się także Dom Sunderlandów przy ul. Podzamcze 44. W XIX w. mieściła się tam fabryka fajansu. Na ścianie frontowej znajduje się tablica upamiętniająca pobyty Bolesława Leśmiana. To w Iłży miał powstać cykl poezji *W malinowym cbruśniaku*.

W Iłży odbywa się wiele imprez kulturalnych. Do najciekawszych należą:

- Turniej rycerski – maj
- Dni leśmianowskie – maj
- Iłżeckie dni kultury – czerwiec
- Festiwal Folkloru im. J. Myszki – lipiec
- Jarmark sztuki ludowej – sierpień
- Letnie plenery malarskie – lipiec/sierpień
- Rock Festiwal na Zamku – sierpień
- Ogólnopolskie Spotkania z Balladą – listopad.

Drugą co do wielkości miejscowością na terenie gminy jest

Pakosław. Dawniej była to wieś szlachecka. Stały w niej dwa dwory, a gospodarze zajmowali się rolnictwem na żyznych polach. Dziś jedynym śladem jaki został po zabudo-

waniach jest park podworski z pomnikowymi drzewami. Przy ceglanym kościele znajduje się tablica poświęcona zwycięstwu partyzanckiego oddziału „Szarego” nad hitlerowcami w bitwie, która miała miejsce 15 września 1943 r. Przy drodze prowadzącej do Michałowa stoi obelisk poświęcony żołnierzom Legionu Puławskiego walczącym z Niemcami, poległym w dniu 20 maja 1915 roku.

Na północny-zachód od Pakosławia rozciągają się duże obszary torfowiskowe, które dzięki swojej unikatowości są chronione jako użytek ekologiczny. Nie brak tam ciekawych gatunków roślin i zwierząt.

Tereny gminy Iłża ze względu na bardzo duży udział powierzchni lasów w okresie wojen były obszarem intensywnej działalności wojsk. Prawie w każdej miejscowości gminy znajduje się miejsce upamiętniające walczących o polską niepodległość. Na murze kościoła pw. św. Andrzeja Boboli w **Koszarach** ufundowano tablice pamiątkowe poświęcone mieszkańcom okolicznych wsi, którzy zostali zamordowani, zamęczeni w obozach zagłady lub polegli w walce w latach 1939-1945. W zachodnim krańcu wsi **Seredzice**, na granicy lasu, stoi pomnik wystawiony w rocznicę zwycięskiej bitwy stoczonej przez Bataliony Chłopskie zgrupowania partyzanckiego „Ośki” nad oddziałami niemieckimi w dniu 20 października 1944 r. Jednym z najbardziej wymownych świadectw hitlerowskich zbrodni jest śródleśna wieś **Piotrowe Pole**. 22 września 1944 r. wszyscy jej mieszkańcy zostali zamordowani, a ich domy spalone. Po wojnie nie miał kto wrócić do osady więc pozostała niezamieszkała. W 55 rocznicę spacyfikowania wioski ufundowano pamiątkową tablicę. W zachodniej części utworzono rezerwat Piotrowe Pole chroniący prawie 200-letni drzewostan modrzewiowy. Przy leśnym dukcie prowadzącym z Piotrowego Pola do Błazin znajduje się cmentarz wojenny oraz pomnik upamiętniający poległych w czasie II wojny światowej.

Na północ do Iłży znajdują się **Krzyżanowice**. Wieś ta istniała już w XIV wieku. Jej dziedzicami byli szlachcice herbu Habdank. Z czasem wieś przeszła na rzecz państwa. W sierpniu 1914 r. wokół tutejszego dworu toczyły się zacięte walki. Jego zdobycie przez Rosjan rozstrzygnęło bitwę. W wyniku przegranej Austriacy wycofali się w kierunku Starachowic. W czasie działań I wojny w Krzyżanowicach i pobliskiej Gąworzynie stacjonował I Legion Puławski pod dowództwem płk. W. Gorczyńskiego.

We wsi stoi dwór wzniesiony w roku 1801. Wewnątrz za-

chowała się klatka schodowa z 2 połowy XIX w. W elewacji frontowej znajduje się tablica erekcyjna z datą 1801, herbem Junosza i nazwiskiem Roch z Chyrzowa Romer. Przy dworze przetrwało założenie ogrodowe pochodzące z początku XIX w.

Po przeciwnej stronie drogi krajowej nr 9 stoi kościół pw. Wszystkich Świętych. Pierwsza świątynia w Krzyżanowicach powstała już w XV w. Kolejną, również drewnianą, ufundowano w 1706 r. Spłonęła ona w 1936 r. W tym samym roku powstał projekt obecnej świątyni. Stoi przy niej dzwonnica z końca XIX w., która w 1998 r. poddana została renowacji. W jej wnętrzu urządzono kaplicę przedpogrzebową.

Obok kościoła wybudowano plebanię. Przez cały okres II wojny przebywał w niej A. Heda ps. „Szary”, który był komendantem ruchu oporu obwodu Starachowice.

Gmina Ilża to nie tylko zabytki architektury i kultury z różnych okresów, ale i wspaniałe miejsce na wypoczynek na łonie przyrody. 40% obszaru całej gminy stanowią lasy. Większość to pozostałości po **Puszczy Ilżeckiej** łączącej się z lasami Gór Świętokrzyskich. Czysta woda w rzekach zachęca do kąpieli i łowienia ryb.

Miłośnicy geologii powinni choć na chwilę zatrzymać się w **Błaznach Górnych**, gdzie w odsłoniętym profilu geologicznym o wysokości 40 m, widoczne są skamieniałości nerinei. Tutaj swego czasu znaleziono nowy gatunek ślimaka, który nazwano *Crytolocus Blaziesnsis*.

Dla tych, którzy chcą spędzić więcej czasu na terenie gminy Miejsko-Gminny Ośrodek Sportu i Rekreacji w Ilży przygotował noclegi w domkach campingowych i na polu namiotowych położonym nad samą Ilżanką.

GMINA KAZANÓW

Gmina Kazanów jest najbardziej na północ wysuniętą częścią Związku Gmin „Nad Ilżanką”. Pod względem administracyjnym należy do powiatu zwolenńskiego. Składa się z 24 sołectw, które zajmują łącznie prawie 95 ha. Brak tu dużych zakładów przemysłowych, nie ma ruchliwych dróg, ani wielkich skupisk miejskich. Życie mieszkańców płynie spokojnie. Znaczna ich część utrzymuje się z pracy we własnych, niewielkich gospodarstwach rolnych. Dzięki temu wśród tutejszej mozaiki różnokolorowych pól możemy spotkać małe stada krów, kóz i koni pasących się na naturalnych łąkach.

W centralnej części gminy, otoczony zakolem Ilżanki, znajduje się zwarty kompleks leśny. Łączy się on z lasami gminy Ilża, będącymi pozostałością po dawnej Puszczy Ilżeckiej.

Większość miejscowości gminy skupia się nad dwoma rzekami: Ilżanką i jej lewym dopływem Modrzejowicą (Modrzejwianka). Obie rzeki mają podobny charakter ponieważ na znacznej długości zostały uregulowane. Dzięki temu służą nawadnianiu okolicznych pól i łąk. Te ostatnie, łącznie z podmokłymi terenami dolin, są wspinałym miejscem żerowania dla licznie wstępujących tu bocianów. Nad Ilżanką można także spotkać polującą czaplę siwą. A to nie jedyne gatunki fauny jakie występują na terenie gminy. Wystarczy tylko zatrzymać się na dłuższą chwilę nad rzeką, usiąść w ciszy i obserwować.

Największą miejscowością gminy jest **Kazanów**, pełniący funkcję siedziby władz samorządowych. Liczy 4880 mieszkańców.

Pierwszym właścicielem okolicznych terenów, którego znamy z dokumentów był Marcin Kazanowski herbu Grzymała. Ten sam, który lokował Grzymałów, czyli obecny Ciepeliów.

Herb Grzymała wywodzi się z Mazowsza, choć rodziły nim posługujące się zamieszkiwały także ziemię krakowską, sandomierską, lubelską i poznańską. Wygląd herbu kilka-

krotnie ulegał zmianie. W XI w. Władysław Herman pozwolił swojemu rycerzowi Przecławowi Grzymale dodać do herbu rycerza z podniesionym w dłoni mieczem. Takie wyróżnienie było nagrodą za udział w obronie Płocka przed Jaćwingami w 1078 r. W czasie rządów Bolesława Wstydliwego ród Grzymałów popadł w niełaskę i na znak tego monarcha kazał usunąć z herbu rycerza, a bramę ukazywać zamkniętą. Podczas kolejnego najazdu Jaćwingów Grzymalicy z Zielon i Ślas pobili najeźdźców i dzięki temu uzyskali przywilej ponownego otwarcia bramy w herbie.

Marcin Kazanowski był synem Stanisława Kazanowskiego herbu Grzymała i Anny z Sienna. Należały do niego Bogusławice, Ciepiałów i Miechów, Gardzienice i Ostrownica. Zyski czerpał z uprawy zboża, które później spławiał do Gdańska. Ożenił się z Katarzyną z Tarłów. Miał z nią trzech synów Stanisława (zmarł bezpotomnie przed 1582 r.), Jana i Zygmunta (był nauczycielem Władysława Wazy) oraz trzy córki Jadwigę, Barbarę i Elżbietę. Jak przystało na szlachcica Marcin Kazanowski uczestniczył w życiu politycznym kraju. Kilkakrotnie posłował na sejmik województwa sandomierskiego. Służył jako rotmistrz rotty husarskiej Stefana Batorego. Za zaangażowanie w walki w obronie kraju został starostą wiskim i felińskim.

W 1566 r. Marcin otrzymał od Zygmunta Augusta przywilej na założenie miasta na terenie wsi Miechów, w której mieszkał. W rzeczywistości oznaczało to, że Miechów będzie istniał jako osada podmiejska, a nowe miasto zostanie wybudowane nie na jego terenie, ale w pobliżu. W tamtym czasie lokacja wiązała się z nadaniem praw miejskich. Był to zbiór zasad jakie miały obowiązywać mieszkańców. Dzięki nim nie podlegali już jurysdykcji prawa ziemskiego (dworskiego). Kazanów otrzymał niemieckie prawo lokacyjne. Powstało ono na podstawie praw miasta Magdeburg. Z czasem wykształciły się lokalne odmiany takie jak prawo poznańskie, prawo średzkie, prawo chełmińskie. Zgodnie z zasadami prawa magdeburskiego osada organizowana była przez zasadźcę, który później zazwyczaj zostawał sołtysem lub wójtem. W Kazanowie został

nim Marcin z Miechowa. Stanowisko wójta było intratne ponieważ wynagrodzenie za tę funkcję obejmowało szóstą część czynszów należ-

nych królowi i trzecią część pieniędzy kar sądowych oraz dochód z rzeźni, jatki, młyna i łąk. Obowiązkiem wójta było wytyczenie planu miasta. Centralne miejsce sta-

nowił rynek, od którego odchodziły prostopadłe ulice. Całą powierzchnię miasta dzielono na działki budowlane w kształcie prostokątów. Do rynku przylegały one krótszym bokiem, dlatego niektóre kamieniczki były bardzo wąskie. Możliwość wybudowania szerszego domu dawało jedynie posiadanie sąsiadujących ze sobą parceli. Do najważniejszych praw miejskich w niedużych osadach, jaką był Kazanów, należało pozwolenie na urządzenie targów, wykonywanie określonego rzemiosła oraz prawo sądowe. Jedną z istotnych cech przywileju lokacyjnego była także zasada zbiorowego władania nadaną ziemią. Prowadziło to do ukształtowania samorządu miejskiego. Do władz miasta należeli dziedziczny wójt i ława miejska, pełniąca funkcję sądu miejskiego. W przypadku Kazanowa dodatkowym przywilejem jaki otrzymało miasto od władcy było zwolnienie na 20 lat z wszelkich opłat. Ulgi tego rodzaju stosowano wówczas często, a miały one na celu intensyfikację rozwoju osady. Najważniejszym rzemiosłem jakie rozwinęło się w Kazanowie było szewstwo.

Po Kazanowskich miasto wraz z przyległymi dobrami przeszło w ręce Remigiusza Strzałkowskiego, starosty lityńskiego. Dzięki swoim staraniom otrzymał on od Jana III Sobieskiego przywilej na założenie wszystkich cechów.

Z czasem do miasta sprowadzili się Żydzi. Większość z nich trudniła się handlem. Stanowili ważny element krajobrazu kulturowego wszystkich miasteczek na tym terenie. Często-kroć nawet połowa mieszkańców miasta była pochodzenia żydowskiego.

Później Kazanów należał do Chomętowskich, Giebułtowskich, Wąsowiczów i Kochanowskich. Żadnemu z właścicieli nie udało się doprowadzić osady do znaczniejszego rozwoju.

W czasie powstania styczniowego 16 kwietnia 1863 r. władze miasta przekazały oddziałowi Władysława Kononowicza wszystkie pieniądze znajdujące się w kasie miejskiej. W raporcie dla władz rosyjskich opisali wydarzenie jako zbrojną napad. Niedługo po tym incydencie do miasta przybył oddział

Jankowskiego. Jego ludzie znaleźli tu chwilę wytchnienia po zwycięskiej walce pod Jedlnią.

W wyniku represji związanych z powstaniem, w 1869 r. Kazanów utracił prawa miejskie. Jego właścicielami byli Prusakowie. Z powodu długów miasto zostało wkrótce przejęte przez Żydów.

Początek XX w. przyniósł osadzie ożywienie gospodarcze. Odbywały się tu jedne z największych jarmarków w okolicy. Wszystko to skończyło się wraz z przejściem frontu niemiecko-rosyjskiego 1 września 1914 r. Ponownie walki toczyły się tu w połowie lipca 1915 r., doprowadzając do zniszczenia osady. Po wojnie odbudowano szkołę, kościół i bożnicę.

W czasie II wojny światowej na terenie gminy działały zgrupowania partyzantów zarówno Armii Krajowej jak i Batalionów Chłopskich. 18 marca 1942 r. Niemcy przeprowadzili akcję odwetową za śmierć jednego z żołnierzy. Mężczyzn mieszkających w Kazanowie zebrano w jedno miejsce i pod eskortą wyprowadzono za miasto. W czasie pacyfikacji zginęło około 100 niewinnych osób. W meldunku hitlerowcy napisali, iż stoczyli zwycięską potyczkę z partyzantami, w której zginął 1 Niemiec i 150 „bandytów”. W miejscu kaźni przy drodze z Kazanowa do Kroczowa po wojnie wystawiono pomnik ofiar. Warto pamiętać, że z Ziemi Kazanowskiej wywodziło się dwóch znanych partyzantów: Władysław Gołębek i Tadeusz Wojtyniak.

Dziś Kazanów pełni funkcję centrum administracyjno - gospodarczego gminy.

Jeśli chcieliby Państwo dowiedzieć się jak wyglądała zabudowa rynku w Kazanowie na przełomie XIX i XX w., wystarczy spojrzeć na dom stojący w zachodniej pierzei, przy ul. Kościelnej. Został on wybudowany w roku 1910 i do dnia dzisiejszego zachował oryginalny wygląd. Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Kazanowskiej planuje jego odremontowanie i założenie w nim izby pamięci.

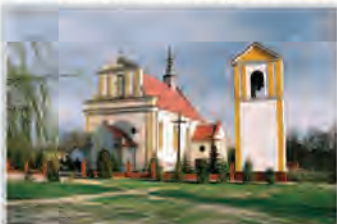
W zachodniej części miejscowości przy drodze do Miecho-

wa stoi kościół pw. Przemienienia Pańskiego. Początkowo istniała tu kaplica filialna parafii w Tczowie. Wystawił ją w roku 1550 Adam Kazanowski. Dopiero w 1673 r. Miko-

łaj Głogowski herbu Grzymała i Aleksandra Kazanowska ufundowali pierwszy kościół. Parafia powstała w 1680 r. Powołana została przez biskupa Andrzeja Trzebnickiego. Niestety trudno było znaleźć księdza chętnego do jej objęcia. Wynikało to z jej ubóstwa. Przez kilkanaście miesięcy pracował tu ksiądz Wojciech Winnicki. Później niezbędne posługi pełnili bernardyni dojeżdżający z Radomia. W 1690 r. dokonano ponownej konsekracji kościoła. Proboszczem został Maciej Jurkiewicz, który pełnił tę funkcję

do roku 1717. W latach 1788-1790 z inicjatywy Jana Kantego Wąsowicza wzniesiono kościół murowany. Został on rozbudowany w latach 1926-1934 według projektu Józefa Bereta z zachowaniem prezbiterium i nawy. Bryła oparta jest na planie krzyża łacińskiego. Wejście znajduje się od strony północnej i prowadzi przez kruchtę. Dwuspadowy dach schodzi się półkoliście nad prezbiterium. W ołtarzu głównym z początku XX w. znajdują się rzeźby św. Piotra i św. Pawła oraz obraz Przemienienia Pańskiego. Ołtarze boczne pochodzą z XIX w. W tym samym okresie została wykonana ambona. Warto zwrócić uwagę na epitafia znajdujące się na ścianach kościoła. Jedno z nich należy do Antoniego Korwin Kochanowskiego, który pełnił funkcję senatora i kasztelana królewskiego, a zmarł w 1822 r.

Przy drodze prowadzącej z Kazanowa do Dębnicy znajduje się cmentarz parafialny. Powstał on w 1807 r. W jego najstarszej części zachowały się nagrobki z XIX w. Na cmentarzu można odnaleźć groby żołnierzy z okresu I wojny światowej oraz bezimienną mogiłę tych, którzy zginęli we wrześniu 1939 r. Przy bramie wejściowej stoi pomnik poświęcony żołnierzom Oddziału Batalionu Chłopskiego „Ośka”.

Jedyną pamiątką jaka ocalała po Kazanowskich Żydach jest teren kirkutu. Większość znajdujących się na nim macew została zniszczona i wykorzystana jako kamień budowlany. Dziś miejsce, gdzie znajdował się cmentarz można zlokalizować jedynie dzięki prowadzącej do niego bramie.

Wyjeżdżając z Kazanowa w stronę Wielkiego warto zatrzymać się przy kapliczce pw. św. Małgorzaty Panny i Męczennicy. Najstarsze informacje na temat budowli pochodzą z XVIII w., ale miejsce to zapewne już znacznie wcześniej pełniło funk-

cję sakralną. Obecna kapliczka wybudowana została w 1843 r. ze środków ofiarowanych przez Antoniego Amanowicza. Niestety jej wyposażenie nie przetrwało do naszych czasów. W 2003 r. kapliczka doczekała się remontu, który przywrócił jej pierwotny wygląd.

Jeden z najstarszych zabytków gminy Kazanów znajduje się w **Niedarczowie**. Jest to kaplica wymurowana z cegły *palcówki*. Według legendy miała powstać w miejscu, gdzie znajdowała się mogiła żołnierzy szwedzkich.

W miejscowości **Kowalków** warto odwiedzić drewniany kościół pw. św. Stanisława Biskupa. Powstał on w 1936 r. Wzniesiono go na planie prostokąta, a fasadę frontową zwieńczono wysoką wieżą. Szczególnie ciekawie prezentuje się drewniane wyposażenie kościoła będące przykładem współczesnej snycerki artystycznej. Rzeźby wykonał J. Gregorczyk. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej. Lewy ołtarz boczny poświęcony jest patronowi kościoła, a prawy – Matce Boskiej Częstochowskiej. Boazerię w świątyni wykonali Cz. sLipiec i S. Rutkowski.

Jedną ze starszych wsi na terenie gminy jest **Osuchów**. Pierwsze ślady osadnictwa znalezione na jej terenie pochodzą z okresu mezolitu. Rozwój współczesnej miejscowości zaczął się znacznie później, bo w X w. Wieś była gniazdem rodowym Osuchowskich. Na niewielkim wzniesieniu wybudowali oni swój dwór, a obok niego postawili kapliczkę. Dziś to jedyny element, który ułatwia nam lokalizację szlacheckiej posiadłości. Zabytkowa figura św. Jana Nepomucena osłonięta jest gontowym dachem wspartym na czterech murowanych słupach.

Bezpieczeństwo na szlakach

Szlaki rowerowe wyznakowane na terenie Związku Gmin „Nad Ilżanką” tworzą komplementarną sieć. Posiada ona dwie osie: szlak czerwony i niebieski. Od nich odchodzą krótsze trasy tworzące pętle lub będące łącznikami z innymi drogami. W zależności od swoich preferencji możecie Państwo podróżować jednym szlakiem lub zaplanować trasę będącą kombinacją kilku z nich. Dla ułatwienia poruszania się zastosowano zasadę nie krzyżowania się szlaków tego samego koloru, a w wielu miejscach ustawiono drogowskazy.

Poruszając się po wyznaczonych szlakach można dojechać do najciekawszych miejsc na terenie Związku w najbardziej bezpieczny sposób. Mimo że natężenie ruchu samochodowego na trasach nie jest duże, zawsze należy poruszać się po nich zgodnie z przepisami Kodeksu Drogowego i z zachowaniem ostrożności.

ROZWAGA I UPRZEJMOŚĆ CZYNIA PODRÓŻ PRZYJEMNIEJSZĄ ORAZ BEZPIECZNIEJSZĄ

Na swojej drodze spotkacie Państwo samochody, rowerzystów i pieszych. Warto pamiętać, że każdy uczestnik ruchu ma inne potrzeby i możliwości.

Co powinien wiedzieć rowerzysta o kierowcy:

- Kierowca samochodu porusza się z dużą prędkością. Jej zmniejszenie i hamowanie uważa za stratę czasu.
- Nie zawsze widzi rowerzystę wystarczająco wcześnie.
- Nie jest w stanie przewidzieć, w którą stronę chce jechać rowerzysta, jeśli ten wcześniej tego nie zasygnalizuje.
- Niepokój kierowcy wzbudza rowerzysta niezdecydowany, wykonujący manewry, których wcześniej nie zasygnalizował, jadący zygzakiem, nie trzymający kierownicy.
- Kierowca może nie wiedzieć, że pewne rodzaje nawierzchni, skrzyżowania, czy warunki pogodowe stanowią dla rowerzysty utrudnienie w poruszaniu się.

Jak powinien zachowywać się rowerzysta:

- Nie może ignorować znaków drogowych, przejeżdżać na czerwonym świetle i jeździć pod prąd.
- Odpowiednio wcześniej i odpowiednio długo powinien dawać znaki innym uczestnikom ruchu, jeśli chce wykonać jakiś manewr. Musi pokazać, że włącza się do ruchu, zmienia pas, skręca.
- Zmienić pas ruchu wolno rowerzyscie tylko wtedy, gdy ma pewność, że manewr ten może wykonać w sposób bezpieczny. Nie może zajeżdżać drogi innym pojazdom.
- Rowerzyscie nie wolno wykonywać gwałtownych skrętów np. w celu ominięcia przeszkody, jeśli wcześniej nie upewnił się, że jest to bezpieczne.
- Rowerzysta powinien utrzymywać prosty tor jazdy.
- Jeśli przejazd jest zbyt trudny i ryzykowany powinien zsiąść z roweru w bezpiecznym miejscu nie utrudniając ruchu innym - i przeprowadzić go.
- Rowerzysta musi starać się przewidzieć sytuację na drodze.

Co powinien wiedzieć rowerzysta o pieszym:

- Pieszy idzie z mniejszą prędkością od roweru i może w dowolny sposób zmieniać kierunek poruszania się.
- Pieszy może nie słyszeć zbliżającego się roweru. Kiedy go usłyszy, może reagować odskakiwaniem lub odsuwaniem się w różne strony.

Jak powinien się zachowywać rowerzysta:

- Przejeżdżając koło pieszego rowerzysta powinien zwolnić i pozostawić mu tak dużo miejsca jak to tylko możliwe. Szczególną ostrożność musi zachować przejeżdżając koło małych dzieci.
- Jeśli rowerzyscie wydaje się, że pieszy go nie widzi - powinien zwolnić i użyć dzwonka.

Bardzo duży wpływ na bezpieczeństwo na drodze ma to czy rowerzysta jest na niej widoczny. Im wcześniej zostanie zauważony przez innych uczestników ruchu tym więcej czasu będą oni mieli na niezbędne manewry. Z tego powodu rowerzysta powinien być ubrany w odzież o jaskrawych kolorach. Dodatkowym zabezpieczeniem – obowiązkowym dla osób poniżej 18 roku życia, jest kask.

Każdy rower powinien być wyposażony w:

- światło przednie o barwie białej lub żółtej;
- światło tylne o barwie czerwonej;
- światło tylne odblaskowe o barwie czerwonej;
- sprawnie działające hamulce;
- dzwonek lub inny sygnał ostrzegawczy.

SPOSÓB OZNAKOWANIA KRAJOWYCH TRAS ROWEROWYCH

Trasy rowerowe oznakowane są zgodnie z rozporządzeniem Ministra Infrastruktury w następujący sposób:

R-1a

Znak początku (końca) trasy: kwadrat o wymiarach 200 x 200 mm wykonany z metalu, tworzywa lub malowany na drzewach. Tło białe. W górnej części znaku znajduje się symbol roweru w kolorze czarnym. W dolnej koło o średnicy 50 mm, którego kolor odpowiada kolorowi szlaku (czerwony, niebieski, zielony, żółty, czarny). Znak ten znajduje się na końcu i na początku trasy.

R-1

Znak podstawowy prowadzący: kwadrat o wymiarach 200 x 200 mm wykonany z metalu, tworzywa lub malowany na drzewach. Tło białe. W górnej części znaku znajduje się symbol roweru w kolorze czarnym. Poniżej jest prostokąt o wymiarach 50 x 120 mm w kolorze szlaku (czerwony, niebieski, zielony, żółty, czarny). Znak umieszczony jest po prawej lub po lewej stronie drogi na prostych odcinkach szlaku i za skrzyżowaniami jako po-

twierdzenie prawidłowego kierunku jazdy. Oznacza iż należy jechać na wprost. Poszczególne znaki oddalone są od siebie o 400 - 600 m.

R-1b

Znak zmiany kierunku: kwadrat o wymiarach 200 x 200 mm wykonany z metalu, tworzywa lub malowany na drzewach. Tło białe. W górnej części znaku

znajduje się symbol roweru w kolorze czarnym. Poniżej umieszczona jest strzałka w kolorze szlaku (czerwony, niebieski, zielony, żółty, czarny). Jej grot wskazuje kierunek jazdy. Znak umieszcza się w odległości 30-100 m przed miejscem, w którym należy skręcić – sporadycznie w miejscu skrzyżtu.

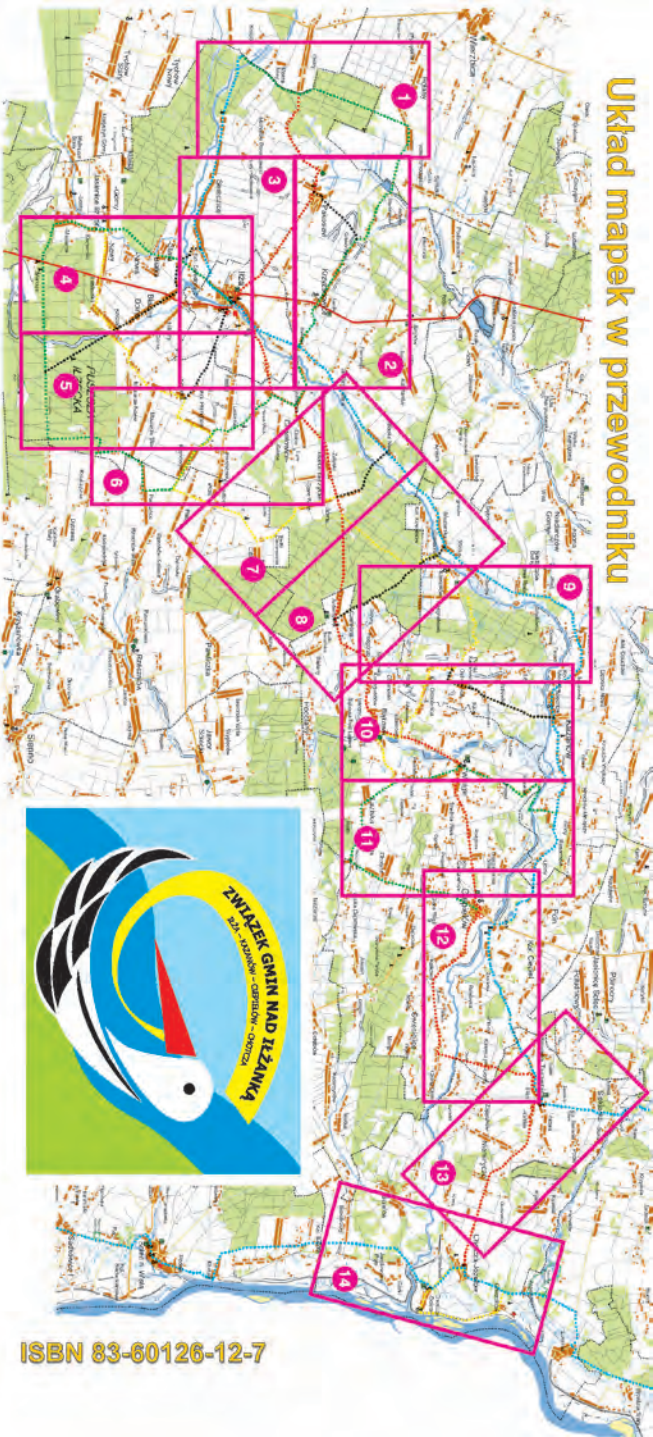
Tablica informacyjna – drogowy: tablica o wymiarach 200 x 400 mm wykonana z metalu lub tworzywa. Tło białe. W górnej części znaku, od strony zamocowania, znajduje się logo właściciela szlaku – Związku Gmin „Nad Iłżanką”. W drugiej części symbol roweru w kolorze czarnym, przed rowerem strzałka kierunkowa w kolorze szlaku, zaś pod nimi nazwa miejscowości z podaniem jej odległości w kilometrach. Znaki takie ustawione są w punktach krzyżowania się szlaków lub na ich początku.

Mimo iż oznaczenie szlaków jest dokładne warto mieć ze sobą mapę. Pozwala ona uniknąć błędzenia w momencie, gdy znak szlaku został zniszczony lub skradziony.

Mapa zamieszczona w przewodniku narysowana jest w skali 1: 50 000, co oznacza że 1 cm na mapie odpowiada 500 m w terenie. Na ostatniej stronie (okładka) znajduje się schemat rozmieszczenia mapek z ich numerami. Na schemacie należy odnaleźć część mapy, która jest Państwu potrzebna i zapamiętać jej numer. Pod takim samym znajduje się ona w przewodniku. Mając już odpowiednią mapę należy zwrócić uwagę, gdzie znajduje się na niej północ. Jeśli dana mapa nie obejmuje dalszej Państwa trasy strzałka z numerkiem pozwoli wybrać odpowiednią.

Układ mapek w przewodniku

ISBN 83-60126-12-7